

VOIVODINA ÎN OCTOMBRIE – NOIEMBRIE 1918 (BANATUL, BACICA, BARANIA ȘI SREMUL – UNIFICAREA CU SERBIA)

Drago Njegovan*, *Miodrag Milin***

Cuvinte cheie: *armistițiu, proclamație, autodeterminare, consiliu național, unificare*
Keywords: *armistice, proclamation, selfgovernment, national council, unification*

Vojvodina in October – November of 1918 (Banat, Bacska, Baranja and Srem – Unification to Serbia)
(Abstract)

Authors try to explain the correlation between the French and Serbian Allies military offensive on Thessaloniki Front, The Belgrade Armistice with Count Karolyi's government and the beginning of the process of disintegration of A-U Monarchy in the West-Balkan and South-Pannonian spaces, and the start for the unification of mentioned regions into the Kingdom of Serbia and the Kingdom of Romania.

Consiliile naționale și eliberarea Voivodinei

Cel dintâi Consiliu național sârbesc (CNS) din Ungaria de sud a luat ființă la Becicherecul Mare (azi Zrenjanin), la 31 octombrie 1918. CNS de la Novi Sad și-a ținut prima ședință publică la 3 noiembrie, în sala festivă a Fundației academice Matica srpska, dând glas și vestitei sale *Proclamații*¹.

* Muzej Vojvodine, Novi Sad; e-mail: biba@neabee.net.

** Academia Română, Filiala Timișoara; e-mail: miomi333@yahoo.com.

¹ Драго М. Његован, *Присаједињење Срема, Баната, Бачке и Барање Србији 1918. Документи и прилози. Друго, допуњено издање (Unificarea ținuturilor Srem, Banat, Bacica și Baranja cu Serbia la 1918. Documente și studii. Ediția a doua, lărgită)*, Novi Sad, (2001), 24 (**Proclamația Consiliului național sârbesc de la Novi Sad**: „...Poporul sârb din Ungaria s-a aflat până acum în condiția cea mai cumplită dintre toate popoarele. El astăzi nu are în Parlamentul ungar dreptul la niciun singur deputat... În cursul acestui război el nu a avut parte de nici un organ politic de presă, de nici o asociație culturală sau măcar de binefacere. Orice reuniune sau adunare a sa era calificată de act criminal.

Din această cauză, Consiliul național sârbesc, constituit din reprezentanți ai tuturor partidelor și formațiunilor din Ungaria, declară:

Reprezentanții sârbilor de astăzi nu au dreptul de a vorbi și decide în numele poporului sârb din Ungaria. Acest drept nu le este permis de către rânduiala electorală nedreaptă... Acest drept nu și-l însușește nici consiliul de față. Consiliul național al sârbilor din Ungaria a primit în sarcină și ca o

Prin structura sa dar și prin situarea orașului Novi Sad, ca fiind cel mai însemnat oraș sârbesc din Ungaria de sud, CNS de la Novi Sad din zilele de noiembrie 1918, a avut cea mai mare însemnatate, a dovedit cea mai dinamică activitate și a jucat rolul decisiv în reunirea ținutului Bacica la Serbia. Acesta a fost și CNS central pentru întreaga Voivodina, rol pe care în mod foarte hotărât și l-a asumat deja cu prilejul celui dintâi manifest public al său. În fruntea sa era bănățeanul Jaša Tomić, cea mai importantă și iscusită personalitate politică a vremii dintre sârbii din ținuturile de la nord de Sava și Dunăre.

După modelul celor de la Becicherec și Novi Sad, în toate localitățile sârbești au luat ființă consilii naționale. Ce cuprindea de fapt orizontul de activitate al acestor consilii naționale sârbești? Înainte de toate ele au reprezentat modelul constitutiv al mișcării naționale de unificare, au exercitat puterea locală sau măcar au controlat-o pe aceasta,

datorie numai de a fi în ajutorul sârbilor și celorlalți slavi de sud din Ungaria, încât aceștia să ajungă la dreptul lor legitim, în baza autodeterminării popoarelor, pe care întreaga lume cultă a recunoscut-o ca atare.

Una dintre cele mai importante sarcini ale acestui consiliu va fi să dea viață organului politic sârbesc și să lucreze la organizarea Adunării naționale sârbești alese liber, care să decidă pentru noi sârbii din Ungaria, cu privire la adevăratele năzuințe ale poporului sârbesc...” [trad. M. Milin].

au avut în grijă siguranța cetățenilor și a bunurilor acestora, au fost organizatorii primirii unităților armatei sârbe, care în decurs de zece zile a luat sub autoritate Banatul, Bacica și Barania.

La o mie de locuitori se alegea un deputat. Numărul alegătorilor îl definea Consiliul bisericesc al locului sau CNS local. Drept de a vota aveau toți membrii comunităților cu vârstă peste 20 de ani, bărbați și femei deopotrivă. Au putut vota doar sârbii și ceilalți slavi; germanii, maghiarii și românii erau excluși de la vot, aceștia având la dispoziție opțiunile ne-slavilor pentru propriile state naționale.

În paralel cu lucrarea CNS de la Novi Sad ca și organ central al mișcării sârbo-slave pentru desprinderea ținuturilor voivodiniene de Ungaria și unificarea lor cu Serbia, a luat amploare și procesul de organizare a consiliilor naționale și în celelalte localități, odată cu luare sub autoritate a acestor teritorii din partea armatei sârbe. Pe de-o parte armata sârbă a fost chemată să ia în posesie acest teritoriu iar pe de altă parte avea dispoziție (ordin, mandat) să o facă². Delegații cetățenești din Sremska Mitrovica, Panciova, Becicherecul Mare, Novi Sad și altele, din partea sârbilor și a celorlalți slavi, au fost trimise către armata sârbă, solicitând luarea sub autoritate a teritoriilor din Srem, Banat, Bacica și Barania³.

Armata sârbă a pășit pe pământ bănățean prima dată în regiunea Clisurii Dunării. Cercetașii sârbi au trecut Dunărea la 5 noiembrie în apropiere de Biserica Albă. Unități ale Diviziei Morava au traversat apoi fluviul în 6 noiembrie, la Veliko Gradište; în data de 7 noiembrie a fost cuprinsă întreaga clisură: Moldova Veche, Măcești, Pojejena Sârbească și cea Românească, Radimna, Sușca, Belobreșca, Divici, Socol și Cusici. A fost ocupat totodată și Baziașul, pe atunci un însemnat port cu terminal de cale ferată și debarcader la Dunăre. Biserica Albă a fost preluată la 8 noiembrie, comandantul locului maiorul Dušan Dodić destituind vechile autorități. Adunarea cetățenilor l-a desemnat pe noul primar, în persoana lui Kosta Putnik

iar pretor de plasă a fost numit dr. Jiva Miletić. În consiliul local au fost aleși 40 de cetățeni din toate cele patru naționalități (dintre sârbi, români, germani și maghiari). A fost desemnat și CNS local, sub președinția dr.-ului Vasa Putnik. Unitățile sârbești din componența Diviziei de cavalerie de sub comanda colonelului Nikola Colović au intrat în Biserica Albă la 11 noiembrie, direcționându-se apoi spre Timișoara.

După schimbările revoluționare de la Budapesta marele jupan (prefectul) i-a convocat la Panciova pe cetățeni, să-și formeze consiliul național reunit, ceea ce sârbii au refuzat. Aceștia s-au reunit apoi, la 3 noiembrie, în porta bisericii Uspenia (Adormirea Maicii Domnului), într-o conferință constitutivă a CNS. Acolo au decis să-și confecționeze și steagul sârbesc, care în Panciova fusese interzis încă din anul 1875. În aceeași zi s-a desfășurat o manifestațiune sârbească prin oraș, cu declamațiuni de *Trăiască regele Petru! Trăiască Serbia!*, ceea ce până atunci fusese de neimaginat. Președinte al CNS la Panciova a fost ales dr.-ul Jovan Bogdanov. S-a cerut eliberarea prizonierilor de război sârbi, ceea ce s-a și petrecut la fața locului. CNS s-a implicat și în organizarea adunărilor și consiliilor naționale sârbe în localitățile limitrofe. Garda națională sârbă a luat ființă la Panciova în data de 4 noiembrie. La ceremonia de depunere a jurământului gardiștilor sârbi, dr. Dušan Branković vicepreședintele CNS a spus: „Fraților, acum depunem jurământ de credință față de CNS și steagul sârbesc iar peste câteva zile vom depune jurământul regelui sârb Petru I și Serbiei! Fraților, să strigăm cu toții: Trăiască regele Petru ! Trăiască Serbia!”⁴. După ce s-a constituit CNS și garda națională sârbească, consiliul maghiar și-a pierdut autoritatea.

La 5 noiembrie deja cei din Panciova au trecut Dunărea și au venit la Belgrad cu solicitarea ca armata sârbă să ia în stăpânire orașul lor. După o scurtă pregătire și asumându-și propria răspundere, căpitanul Petar V. Aračić a trecut cu trupa în noaptea de 8 spre 9 noiembrie Dunărea și spre surprinderea generală a ocupat Panciova.

Acostând în portul Panciovei, căpitanul Aračić s-a adresat ostașilor săi: „Vitejilor, acum ați pășit în frumoasa noastră Voivodină. Fiecare din voi trebuie să dea dovadă de un comportament demn, nici unui cetățean, fără deosebire de confesiune și naționalitate, nu trebuie să i se aducă nici măcar cea mai mică atingere a unui singur fir de păr. Înainte!”⁵.

² Idem, *Присаједињење Војводине Србији. Прилог политичкој историји Срба у Војводини до 1921. године* (Unificarea Voivodinei cu Serbia. Contribuție la istoria politică a sârbilor din Voivodina până în anul 1921), Novi Sad, (2004). Vezi cu precădere capitolul 4, *Реализација политике присаједињења у Војводини крајем 1918: ни Пешта, ни Загреб – већ Београд* (Înfăptuirea politicii de unificare în Voivodina la finele lui 1918: nici Pesta, nici Zagrebul – ci Belgradul), 203–248.

³ *Присаједињење Војводине Краљевини Србији 1918. Зборник радова* (Unificarea Voivodinei cu Regatul Serbia. Culegere de studii), Novi Sad, (1993), 63.

⁴ Петар Пекић, *Повјест ослобођења Војводине* (Petar Pekić, *Istoria eliberării Voivodinei*), Subotica, (1939), 129.

⁵ *Ibidem*, 133.

Înainte de ivirea zorilor au fost ocupate toate obiectivele importante din oraș, preluată Municipalitatea, garda maghiară dezarmată, cazarma jandarmeriei ocupată, cazărmiile militare și depozitele militare asigurate. Sub ocrotirea armatei sârbe a fost confirmat, la 9 noiembrie, în calitate de primar al orașului dr. Jovan Bogdanov. În noaptea următoare au fost transbordate la Panciova și celelalte subunități ale „Regimentului de fier” de sub comanda lt.colonelului Mihailo Kovačević, cu determinarea de a porni mai departe spre nord, către centrul principal al comitatului Torontal, orașul Becicherecul Mare. Ziua următoare deja armata sârbă a pus stăpânire pe Vârșeț. Aici Garda națională sârbă se afla organizată deja din 1 noiembrie, sub comanda lt. colonelului pensionar Mihailo Voinović. Pe clădirea comunității bisericești sârbe din Becicherecul Mare s-a desfășurat, în mod festiv, drapelul sârbesc. Totuși nu au fost aflate arme pentru garda națională sârbă, astfel că dr. Slavko Županski a făcut o solicitare către șeful gărzii maghiare dr. Deak, pentru 100 de puști, cu motivația că maghiarii nu au capacitatea de a asigura ordinea în oraș. În decurs de șapte zile garda sârbească s-a dotat cu 400 de pedestrași înarmați și zece călare.

Treptat CNS și-a extins autoritatea asupra obiectivelor din oraș. În 7 noiembrie garda a ocupat poșta cu telegraful și telefonul, iar la 10 noiembrie filiala Băncii austro-ungare la care s-au cumulat și banii de la Panciova, reprezentând un total de 5 milioane de coroane, fiind împiedicată astfel scurgerea de finanțe spre Szeged și Budapesta. Gara feroviară, cu un mare număr de vagoane și locomotive, a fost ocupată la 12 noiembrie. Maghiarii au încercat să revină, contraatacând în 14 noiembrie la gară; după un schimb de focuri gardiștii unguri au fost în cele din urmă constrânși să se predea. În fruntea CNS a fost ales, la 15 noiembrie dr. Slavko Županski. Cele din urmă unități germane au părăsit Becicherecul Mare la 16 noiembrie, iar armata sârbă, comandată de brigadierul Dragomir Ristić a intrat în oraș la 17 noiembrie⁶.

CNS de la Becicherec a mai desfășurat o serie de alte acțiuni: delegații săi, dr. Slavko Županski și Živko Terzin s-au deplasat la Novi Sad în 2 noiembrie, pentru ca Novi Sadul să preia astfel rolul central în mișcarea națională a sârbilor. Apoi cei de la Becicherec s-au deplasat în 10–11 noiembrie la Panciova, spre a se informa la comandantul sârb Mihailo Kovačević când urma să ajungă și la ei în oraș armata sârbă.

Armata sârbă a trecut din Osijek în Bartania la 14 noiembrie 1918. Pe lângă motivația generală a demersului, acest pas s-a produs și în urma chemărilor adresate de către populația sârbă locală. Stau mărturie însemnările preotului protopop Stevan Mihalldžić: „Din Branjina a fost delegat fiul meu Boško, inginer silvic, cu o cerere colectivă, semnată de împuterniciții tuturor satelor sârbești din Barania, adresată comendurii armatei: să intervină pentru ocrotirea lumii civile de excese bestiale maghiare, să treacă peste Drava și să facă să fie curmate suferințele îndurate de sârbi. Acesta a predat lista cu semnăturile petiționarilor sârbi colonelului de cavalerie Djoka Djordjević”⁷. Armata sârbă a ocupat aici Darda, Beli Manastir – calea ferată spre Pecs, calea ferată Vilany – Mohacs, precum și orașul Pecs. Comandant militar pentru Barania a fost investit colonelul Dragiša Kostić. În *Jurnalul oficial* al comitatului Barania de la Pecs și în afișele difuzate, în limbile sârbă, maghiară și germană, s-a tipărit proclamația armatei sârbe, îndemnând populația locală să-și continue, liber și nestingherit, activitățile cotidiene.

După eliberarea Baraniei ostașii sârbi au înălțat un monument cinstind memoria despotului sârb Stefan Štiljanović, pe locul unde-și avea cândva mormântul. Este localitatea Djuntir de lângă Siklos (Ungaria de azi), unde sârbii de veacuri s-au reunit, păzind cultul sfântului Stefan Štiljanović și simțirea națională⁸.

În cursul lunii octombrie (în 2, 24–25 și în 27) au avut loc o serie de întâlniri importante la Subotica. La întoarcerea sa din Budapesta, secretarul *Matica srpska* Tihomir Ostojić s-a întâlnit la 2 octombrie cu simpatizanții cauzei comune. Subotica a fost ales ca loc al întâlnirilor pentru a face și pe această cale publice pretențiile teritoriale ale slavilor de sud. Cea dintâi rezoluție de la Subotica a fost publicată în foaia *Obzor (Orizont)* de la Zagreb.

Oficialitățile democratice din Bacica s-au reunit la Subotica în 24–25 octombrie, în casa aristocratului Babjan Malagurski, ajungând la consens pentru completarea rezoluției inițiale, din 2 octombrie; rezoluția națională lărgită au depus-o compozitorul din Sombor, Petar Konjović și delegatul Vasa

⁷ Стеван Михалдџић, *Барања ослобођена*, у „Споменица ослобођења Војводине“ (Stevan Mihalldžić, *Barania eliberată*, în *Pro Memoria pentru eliberarea Voivodinei*), Novi Sad, (1929), 83.

⁸ Maghiarii au demolat monumentul în anul 1930. Demolarea a fost înfăptuită de organizația *Ebredék*, fapt semnalat de protopopul Mihalldžić în Senatul Regatului Iugoslaviei. Vezi *Југословенски дневник (Jugoslovenski dnevnik)*, Novi Sad, 4 aprilie 1933.

⁶ *Ibidem*, 51–52.

Stajić (istoric sârb din Novi Sad) în fața Consiliului central al Vecei naționale a sârbilor, croaților și slovenilor din Zagreb. În paralel Vojislav (Bela) Stanković s-a deplasat în 25 octombrie la fruntașul Blaško Rajić, cu solicitarea ca acesta să aibă în grijă la Zagreb și interesele populației de *bunievci*⁹. Dar se pare că nici el și nici Vasa Stajić nu au luat parte activă la elaborarea hotărârilor din 29 octombrie, când s-a proclamat „*Statul slovenilor, croaților și sârbilor*” deși au fost prezenți. Zagrebul în genere nu a insistat ca în hotarele noului stat să fie cuprinse Banatul, Bacica și Barania.

Fruntașii radicali din Bacica, sub conducerea lui Jaša Tomić, s-au reunit în conferința de la Subotica, în 27 octombrie, în cancelaria avocațială a lui Joća Manojlović. Rezoluția adoptată prevedea începerea acțiunii de constituire a CNS și înființarea unui organ de presă al acestora, la Novi Sad.

Blaško Rajić s-a întors la Subotica în 2 noiembrie.

Dându-se curs propunerii lui Vladislav Manojlović, la 5 noiembrie s-au reunit fruntașii sârbi și *bunievci*, în vederea pregătirii unei *adunări a sârbilor-bunievci*. Aceasta a luat ființă în 10 noiembrie, evenimentul fiind marcat și ca o aniversare, a 40 de ani de la înființarea Casinei regimentale (în fosta *graniță militară n. n.*). Ca președinte al adunării a fost ales Šime Milodanović, cu opțiune oarecum neutră, colonel austro-ungar aflat la pensie. S-a dat citire și telegramelor de salut către CNS de la Novi Sad.

Adunarea a fost deschisă de Stipan Matijević care apoi l-a propus ca președinte pe Šime Milodanović. Cei întruniți au fost salutați și de Blaško Rajić, personalitatea cea mai influentă printre bunievci; au vorbit apoi sârbul Vladislav Manojlović, iar Jovan Petrović a dat citire rezoluției adunării. Ca vicepreședinți au fost aleși Blaško Rajić și Vladislav Manojlović iar secretari Jovan Petrović și Jaso Prčić.

S-a constituit și o gardă comună, în frunte cu vice-colonelul Milan Vrličić; acesta la 12 noiembrie înștiința că garda număra deja 295 de membri.

La câteva ore înainte de sosirea armatei sârbe, Subotica a fost părăsită de trupele maghiaro – germane, aflate în retragere spre nord. Marele jupan Luka Pleskonić a dispus tipărirea unei înștiințări publice, aducând la cunoștință cetățenilor despre sosirea armatei sârbe.

Trenul cu 1300 de soldați din cadrul batalionului 2 al Regimentului VIII de infanterie al armatei sârbe sosea la Gara din Subotica în 13 noiembrie la orele 18.35. Colonelul comandant Ante Živulović și maiorul Mihailo Bodian au fost întâmpinați în stație prin alocuțiuni de salut din partea lui Šime Milodanović și Jovan Manojlović în numele Comitetului sârbo-bunevaț și de către viceprimarul Lajos Dembitz și Emil Havas din partea Consiliului național maghiar, în numele autorităților ungare.

Armata de îndată a luat sub control obiectivele importante din oraș. Comandantul Živulović l-a vizitat în aceeași seară pe prefectul Pleskonić pentru ca apoi să participe la o întrunire ținută în cinstea sa de către membrii Consiliului sârbo-bunevaț.

În aceeași noapte, pe la orele 23, împuternicitul Bela Linder a semnat în numele Ungariei *Armistițiul de la Belgrad*; formal deci, Subotica a fost oraș cucerit în război și nu teritoriu preluat prin armistițiu.

A doua zi au ajuns în oraș și alte unități sârbe, sub comanda colonelului Vladislav Krunežević, care a fost investit comandant al orașului. S-a dispus predarea întregului armament, până la data de 19 noiembrie. În data de 17 noiembrie s-au desfășurat manifestații de întâmpinare și salut al armatei sârbe, de mari dimensiuni. Atunci s-a reluat și editarea gazetei bunievților *Neven [Filimică, Floarea de gălbenele]*, interzisă și aceasta, ca întreaga presă în limba sârbă, la 1914, în debutul Conflagrației mondiale.

Noua conducere municipală, în frunte cu Stipan Matijević, a fost instaurată la 20 noiembrie.

Delegații pentru *Marea adunare națională* de la Novi Sad, în număr de 75, au fost aleși la întrunirea comună sârbo-bunevață din 24 noiembrie, care a avut loc în localul hotelului „Hungaria”. În aceeași zi delegații din Subotița, împreună cu cei din zona triumfiulară Baja și din Banatul de nord, au pornit, împreună, cu trenul la Novi Sad¹⁰.

În concluzie, *ofensiva de la Salonic* [de eliberare a Serbiei, n. n.] a luat sfârșit la Subotica.

Subotica a fost în centrul atenției și cu ocazia încercării de *puci maghiar*, din februarie 1919, atunci când Partidul social-democrat din Ungaria a organizat greva generală, simultan la Timișoara, Pecs, Subotica și Sombor.

Parte integrantă a forțelor aliate [ale Antantei] armata sârbă a traversat apele de hotar ale Serbiei în urma acordului și a ordinului explicit din partea

⁹ **Bunievci**, populație catolică slavă, cu identitate fluctuantă, sârbo-croată, din zona orașului Subotica, în Bacica. Oarecum un caz similar cu cel al **șocaților** de la Recaș și al **carașovenilor** din zona rurală gravitând spre Reșița.

¹⁰ P. Pekić, *op. cit.*

Înaltului comandament aliat¹¹. În timpul lunii noiembrie statutul Serbiei era identic cu al celorlalte forțe ale Antantei; acesta însă a suferit apoi schimbări, în funcție de soluțiile politice și de statutul teritoriilor care au fost luate în posesie. Istoricul militar Nikola Božić remarcă în acest sens următoarele situații:

Statutul de parte beligerantă și componentă a armatei aliate, până la semnarea Acordului de armistițiu, cu Austro-Ungaria (4 noiembrie), cu Germania (11 noiembrie) și cu Ungaria (13 noiembrie);

Statutul de forță de ocupație aliată în teritoriul fostei Austro-Ungarii, de la încheierea armistițiului (13 noiembrie) până la proclamarea unirii și constituirea Regatului Sârb-Croat-Sloven (1 decembrie);

De la Ziua unirii (1 decembrie) până la încheierea Conferințelor păcii și stabilirea definitivă a granițelor Regatului SCS, armata sârbă are statutul de trupă de ocupație numai în fâșia îngustă a liniei de demarcație, aceasta până la trasarea graniței statului nou-constituit¹². Opinia noastră [Drago Njegovan] însă este că armata sârbă pe teritoriul Banat, Bacica și Barania a avut statut de forță de ocupație doar în perioada de la încheierea armistițiului cu Ungaria (13 noiembrie) și până la unificarea acestor regiuni cu Regatul Serbia (25 noiembrie); iar de la acea dată și până la definitivarea graniței cu Ungaria și România, numai în fâșia liniei de demarcație.

Rolul central al CNS de la Novi Sad

În amintirile sale Milan Petrović menționează¹³ că cei din urmă dintre fruntașii sârbilor care au sosit la Novi Sad din internare au fost Jaša Tomić, Mita Klicin și Tihomir Ostojić. Aceștia s-au angajat de îndată în cercul celor care se întruneau și dezbăteau despre sfârșitul războiului și evenimentele ce se prefigurau. După străpungerea Frontului de la Salonic (15 septembrie) a devenit stringentă nevoia ca și sârbii din Ungaria de sud să-și spună cuvântul lor.

La începutul lunii octombrie Tihomir Ostojić a avut o serie de întâlniri cu amicii săi din Subotica, Sombor și Novi Sad, la întâlnirea „confidențială” de la Subotica, stăruindu-se în vederea închegării unei organizații naționale coerente. Spre sfârșitul

lui octombrie (24 și 25) s-a ținut o nouă întâlnire a acestui grup de inițiativă. O acțiune similară desfășura și Jaša Tomić. Cu tovarășii săi de ideal s-a întâlnit la Subotica pe 27 octombrie, când s-au înțeles să se treacă la formarea CNS-urilor.

Încă la primele contacte ale celor mai avizați oameni din Novi Sad, dintre Jaša Tomić și figurile legate de acțiunile Adunării [Veće] de la Zagreb, formată la 6 octombrie, s-au ivit deosebiri, începând cu denumirea corpului politic ce trebuia format. Jaša Tomić era de părere ca aceste corpuri să fie denumite consilii [odbori] naționale sârbești și nu veće, lucru însușit de majoritate.

La începutul lui noiembrie destrămarea Monarhiei s-a făcut simțită și în Novi Sad. Trenurile sosite din Budapesta aduceau cu ele soldați răzvrățiți, care se repezeau să smulgă însemnele distinctive ofițerilor surprinși pe străzi. Cei aflați prin garnizoanele orașului, prin spitale militare sau la Petrovaradin au forțat și jefuit magaziile cu echipament, cărând de-a valma tot ce puteau apuca, uniforme noi, bocanci, lenjerie, perini, pături; cu bagaje imense înfășurate cu pături grăbeau la gară în chiote de descătușare că finalmente s-a sfârșit războiul de patru ani, care le-a umplut viața de atâta amar. La jaf s-a asociat și populația civilă, dar aceasta s-a îndreptat cu precădere spre șlepurile militare în retragere din Serbia și oprite la Novi Sad, cărând efecte militare de tot felul, dar și produse alimentare. Autoritățile centrale și-au pierdut sensul funcțiunii iar cele locale se dovedeau neputincioase să mai facă ceva¹⁴.

CNS local, care până de curând se întrunea ilegal, în cancelaria avocatului Ignjat Pavlas, s-a mutat în încăperile din sediul Matica srpska. Cea dintâi ședință publică a CNS din Novi Sad s-a ținut la 3 noiembrie, când s-a emis și cunoscuta proclamație¹⁵. Aceasta a fost tipărită în *Српску листу* [Srpski list – Foaia sârbească], foaia oficială a Consiliului și în *Слобода* [Sloboda – Libertatea], organul social-democrației reînnoite. Proclamația a fost semnată de Jaša Tomić, președintele CNS, Arkadije Varadjanin și dr. Ignjat Pavlas ca vicepreședinți, dr. Milan Petrović și Mita [Dimitrije] Djordjević secretari, precum și de membrii Comitetului executiv al CNS (Dušan Tušanović, Pavle Tatić, dr. Laza Marković, Kosta M. Miroslavljević, dr. Miladin Svinjarev, preot Joca Jovanović, Laza Miroslavljević, Dušan S. Marković și Dušan Monašević) și membrii CNS (Djordje Velić, Bogoljub Prešić, dr. Aleksandar Moč, Dušan Lalošević, Stevan Dotlić, Mita Klicin, Tihomir

¹¹ Așa-numitul „Ordin Fran”.

¹² Никола Божић, *Војни разлози за продужење савезничке офанзиве преко Дрине, Саве и Дунава у новембру 1918. Зборник радова* (Nikola Božić, *Argumente militare pentru continuarea ofensivei peste Drina, Sava și Dunăre în noiembrie 1918. Culegere de studii*), Novi Sad, (1993), 110–111.

¹³ Милан Петровић, *Београд или Загреб?* (Milan Petrović, *Belgradul sau Zagrebul?*), *Letopis Matice srpske*, An 127, fasc. 3, tom. 367, Novi Sad, (1951), 195–207.

¹⁴ *Ibidem*, 198.

¹⁵ Драго Његован, *op. cit.*, 24–25 [Vezi și nota 1].

Ostojić, dr. Paja Janković, dr. Radivoj Stratimirović, Marko Vilić, Jovan Živojinović, Vlada Stefanović și Ljubomir Stefanović).

În aceeași zi s-a ținut și adunarea cetățenilor la „Salajka” [un platou], unde s-a format *straja* [garda] națională sârbească.

Deși CNS a primit mereu noi membri, fie prin alegere la întruniri, fie prin cooptare, devenind curând... „un organism amorf, căci la două întruniri luau parte mereu alți oameni”¹⁶, acesta a trecut curând și la acțiune. De îndată ce s-a adus înștiințarea că noua guvernare a contelui Mihaly Karolyi caută sprijin din partea organelor locale ale fostei Ungarii, CNS a chemat toți factorii politici din comunele din Banat, Bacica și Barania „să se supună din punct de vedere politic doar instrucțiunilor și îndrumărilor CNS de la Novi Sad, ca reprezentant central pentru Bacica, Banat și Barania, în vederea convocării Marii adunări naționale a sârbilor, bunievților și celorlalți slavi, pentru libera opțiune a acestor regiuni în numele poporului întreg”¹⁷.

În acest fel a fost sensibil stopată acțiunea guvernului ungar, cu intenția sa de a câștiga susținerea popoarelor slave pentru integritatea țărilor „Coroanei ungare”. La 7 noiembrie CNS a emis *Apelul* la acțiune pentru toți sârbii „care în Ungaria stăm încă fără nicio organizație, pe care însă trebuie degrabă să o înființăm; căci dacă nu facem astfel, ușor ni se poate întâmpla să întârziem” [la evenimentele cruciale ale destinului]¹⁸. Pe lângă acestea,... „în starea de anarhie generalizată era nevoie și de păzirea siguranței publice; trebuia împiedicată jefuirea depozitelor militare și a șlepurilor, căci acestea au încetat să mai fie bunuri ale dușmanului devenind captură de război a armatei sârbe; trebuia stopată și escaladarea șovinismului sârbesc și maghiar, să nu se ajungă la vărsare de sânge”¹⁹.

Pe lângă problemele celor bolnavi, răniți și ale prizonierilor, trebuiau soluționate și problemele retragerii trupelor germane, care pentru a stopa înaintarea armatei sârbe au surpat tunelul Čortanovo, periclitând totodată siguranța podurilor de la Novi Sad.

Un important serviciu pentru CNS din Novi Sad l-au adus prizonierii de război sârbi, eliberați acum, în frunte cu locotenentul Boško Pavlović. Alături de *straja* națională alcătuită din tineri orașeni, Boško Pavlović a format un batalion de

armată sârbească. „Soldații l-au iubit și l-au ascultat cu devotament”, mărturisește Milan Petrović²⁰, deși nu era din Serbia ci bosniac – voluntar sârb de la început de război, iar apoi ajuns prizonier în lagărul din cetatea Aradului.

Cu o zi înaintea planificată sosire a trupelor regulate sârbești la Novi Sad, Pavlović a înștiințat Belgradul despre forțele de care dispunea. O parte din trupa sa a trecut-o peste Dunăre la Petrovaradin, în întâmpinarea armatei regulate, iar cu restul, în noaptea de 8 spre 9 noiembrie, a preluat controlul și puterea în oraș.

La întâlnirea operativă a CNS, unde au fost convocați guvernatorul orașului Bela Profuma și căpitanul Nandor Peuerle și alte oficialități ungare, la afirmația lui Boško Petrović despre preluarea autorității orașenești, aceștia au răspuns: „Noi renunțăm de bună-voie la autoritate și ne vom supune dispozițiilor autorităților militare și ale CNS.”²¹. Vechii funcționari au mai rămas o vreme în post, secundați însă de oameni de încredere dintre sârbi. Guvernatorul orașului a devenit peste câteva zile Jovan Živojinović, iar căpitan de oraș dr. Aleksandar Moč. Comandantul Diviziei dunărene a informat Comandamentul general asupra celor petrecute: „CNS din Novi Sad ne-a înștiințat la 31 octombrie / 13 noiembrie asupra faptului că vechea conducere, care a slujit unui regim detestat, a devenit complet neputincioasă și Consiliul, răspunzând dorinței poporului său liber, a suspendat-o pe aceasta, înlocuind-o cu una nouă. Am aprobat această procedură de îndată, în interesul menținerii păcii în teritoriul ocupat căci, în caz contrar exista pericol de declanșare a tulburărilor și a răfuieiilor personale. Poporul a primit cu entuziasm noua conducere.”²².

Subunitățile lui Boško Pavlović l-au întâmpinat pe maiorul Vojislav Bugarski care, însoțit de un grup de ofițeri, subofițeri și soldați, a sosit la Petrovaradin dinspre Sremski Karlovci. În dimineața de 9 noiembrie, la ora 9, maiorul Vojislav Bugarski, călare pe un cal alb, s-a arătat conducând intrarea armatei sârbe în Novi Sad. Primirea solemnă a armatei sârbe a fost demnă de măreția momentului istoric trăit. Armata a fost întâmpinată de un cordon de călăreți în straie naționale și o masă imensă de orașeni și lume din împrejurime. Discursul festiv a fost rostit de Jaša Tomic

¹⁶ М. Петровић, *op. cit.*, 198.

¹⁷ Д. Његован, *op. cit.*, 26.

¹⁸ *Пожурница ЧО*, (*Apelul CNS*), în *Ibidem*, 29.

¹⁹ М. Петровић, *op. cit.*, 199.

²⁰ Милан Петровић, Самртни ропац једне велике силе (Răsuflarea de moarte a unei mari puteri), în *Летопис Матице српске*, anul 128, fasc. 1–2, tom 370, Novi Sad, (1952), 100.

²¹ *Ibidem*, 101.

²² Д. Његован, *op. cit.*, 42.

de la balconul sediului *Matica srpska*. I s-a îndeplinit și dorința personală, de a vedea că aceste zile critice au trecut și fără de vărsare de sânge. Odată cu intrarea armatei sârbe la Novi Sad a început o nouă istorie pentru această „Atenă²³ sârbească” dar și pentru întreaga Voivodină sârbească.

Alături cu eliberarea tema zilei a fost și unificarea noilor teritorii.

După toate mărturiile rămase, cele mai multe dileme s-au ridicat în jurul modalității unificării Voivodinei în noul stat. Deja din primele zile, pe când CNS se instala în clădirea *Matica srpska*²⁴, soseau deja comentarii nefavorabile dinspre Zagreb. Prin studenții și unii rezerviști aflați la Zagreb în acele zile, Stevan Pribičević²⁵ transmitea: în Vecea națională de la Zagreb, în care se presupunea că se regăseau reprezentate toate ținuturile sud-slave din cadrul deja-răposatei Monarhii austro-maghiare, lipsea doar Voivodina! Faptul era deja interpretat de către unii naționaliști extremiști croați ca o expresie a șovinismului sârbesc și chiar serbian²⁶. Și aceasta nu fără de motiv. Era pe atunci cunoscut faptul că în Bacica și în Banat au dominat radicalii²⁷, iar poziția anticroată a acestora era notorie, fiind chiar calificați de „frankiști²⁸ sârbi”. Erau de asemenea de notorietate și legăturile apropiate, încă din anii tinereții, care îi defineau pe Jaša Tomić și cunoscutul fruntaș radical și om de stat de la Belgrad, Nikola Pašić²⁹.

În contrast cu marea majoritate a fruntașilor croați, care visau la un gen de aranjament statal între cei doi „parteneri”, provinciile „iugoslave”

de vest și Regatul Serbia, Pribičević urmărea de la început unificarea deplină, într-o monarhie, problemele urmând a fi soluționate ulterior, prin ingerințele Adunării constituante, deci o unificare necondiționată, fără de clauze. Datorită acestor opinii a și fost expus la atacuri violente în cadrul Vecei naționale croate, fiind calificat ca agent al guvernului sârbesc sau ca omul lui Nikola Pašić.

Deosebit de virulente au fost atacurile pornite din partea lui Stjepan Radić, șeful Partidului țărănesc (agrarian) croat. Situat pe postulatele *dreptului istoric al Croației*, ca aceasta să-și aleagă nestingherită monarhul, a refuzat cu vehemență să accepte dinastia Karadjordjević-ilor; pretindea ca poporului croat să-i fie *garantat dreptul* să decidă singur asupra formei statale de guvernare, iar el personal recomanda modelul republican.³⁰ Susținea mai departe, că armata sârbă nu pășea în Croația ca armată eliberatoare ci ca una cotropitoare, de ocupație, pretinzând ca aceasta să se oprească la hotarul croat. Acuza și guvernul și dinastia sârbească și chiar poporul sârb în întregime, pentru faptul că în mod deliberat urmăreau să fructifice cele două războaie învingătoare³¹ pentru consolidarea hegemoniei sârbești în spațiul sud-slav³².

La Novi Sad era luată în calcul atunci chiar și eventualitatea ca Zagrebul să respingă angajarea la proiecția noului stat... „ceea ce ducea nu doar la eliminarea Croației ci și a Sloveniei”. În Srem lucrurile erau și mai acutizate decât la Novi-Sad și reacția față de cele petrecute la Zagreb s-a cristalizat mai devreme. Aceasta s-a concretizat foarte curând prin deviza „Să o rupem cu Zagrebul!”, difuzată cu mult succes dinspre cercurile partidei radicale sârbești. În consecință s-a adus în plan convocarea Adunării naționale la Ruma, în care urma să se adopte hotărârea ca Sremul să se separe de Croația și să se unifice cu Regatul Serbiei. Așa s-au și derulat faptele³³.

²³ Metaforic, căci orașul Novi Sad găzduia cea mai veche instituție academică sârbească, *Matica srpska*. [Matca, Albina sârbească, n. n.].

²⁴ E vorba de vechiul sediu, din piața centrală a orașului, în preajma hotelului *Park*. [n. n. M. Milin].

²⁵ Fruntașul sârbilor din Croația la acea dată. [n. n.].

²⁶ În percepția culturală și politică se făcea distincție dintre *sârbi* în genere (erau cu toții) și *serbi* i (adică „cei mai aprigi”, sîrbi din Serbia propriu-zisă) [n. n.].

²⁷ Șeful radicalilor bănățeni Jaša Tomić, de la Vârșeț, a fost figura centrală a evenimentelor unioniste de la Novi Sad și din Voivodina unificată cu Regatul Serbia. [n. n.].

²⁸ Josip Frank, demagog extremist croat în epocă, cu orientare șovinistă, antisârbă și antiortodoxă la extrem, profesată mai ales printre croații militanți din Bosnia, care se bucurau de un statut privilegiat în vremea Monarhiei dualiste (dintre aceștia erau desemnați funcționarii de stat și conducerea provinciei.) [n. n.].

²⁹ Partida radicală din Voivodina era strâns conectată la ideile radicalismului de la Belgrad. La fel cum naționaliștii moderați români din Banat (mocioniștii) erau racordați la ideile conservatorilor tineri din București (relația de notorietate Alexandru Mocsonyi – Take Ionescu); sau cealaltă relație, dintre memorandiști și liberalii lui D. A. Sturdza. [n. n.].

³⁰ Se poate observa un dublu reper de orientare statală la croați: 1. Orice soluție care să-i diferențieze de sârbi era de acceptat; și 2. Ca și în trecut, croații și acum, în *planul arhitecturii statale*, se dovedesc un gen de *epigoni ai ungarilor*. Deci, înclinau, ca și Budapesta, spre republică. Iar „Austria” cu care se răfuiesc este, la rândul lor, Serbia. Cu privire la militantismul pro-iugoslav al croaților, vezi o excelentă analiză, din perspectivă neutră, a istoricei cehă Milada Paulova, *Jugoslovenski odbor (Consiliul iugoslav)*, Zagreb, (1925) [n. n.].

³¹ De fapt, sunt trei: Războaiele balcanice (două) și Războiul mondial. [n. n.].

³² М. Петровић, *op. cit.*, 199–200.

³³ *Ibidem*. Sremul, străvechiul *Sirmium*, făcea parte din tradiția *statului istoric trinitar* (Croația-Dalmația-Slavonia), ca parte integrantă a Slavoniei. [n. n.]

Guvernul Karolyi și Consiliile naționale maghiare – Armistițiul de la Belgrad

Destrămarea Austro-Ungariei, în urma eșecului evident din război, s-a derulat extrem de repede. În cursul lunii octombrie la Zagreb s-a format *Vecea*³⁴ națională a slovenilor, croaților și sârbilor (6 octombrie), la Liubliana s-a format „Narodni svet”, la Split „Narodna organizacija”, la Sarajevo „Narodno Vijeće”. La Praga în 28 octombrie Consiliul național a proclamat desprinderea ținuturilor ceh și slovace de Austro-Ungaria și s-a proclamat Republica Cehoslovacă. A doua zi, în 29 octombrie³⁵, *Saboru*³⁶ croat de la Zagreb a proclamat desprinderea Croației, Slavoniei și a Dalmației de Regatul Ungar și Imperiul Austriac, a anulat „*Nagodba*” [Înțelegerea, Compromisul statal] din 1868 și a adus hotărârea ca ele să intre în componența statului independent al slovenilor, croaților și sârbilor, transferându-și ingerințele în seama Vecei naționale³⁷. În 30 octombrie a izbucnit revoluția la Budapesta, care l-a adus la putere pe contele Mihaly Karolyi. Acesta a solicitat ca armata să depună de îndată armele.

La Budapesta s-a proclamat Ungaria ca republică independentă și din partea autorităților teritoriale s-a cerut subordonarea către Consiliul național budapestan. Pe calea proclamațiilor s-a făcut îndemn peste tot pentru crearea de consilii naționale locale. Ministrul de război Bela Linder a dat dispoziție (3 noiembrie) să fie constituite și gărzii naționale locale, pentru asigurarea liniștei și a ordinii publice. Scopul principal al guvernării Karolyi consta în menținerea integrității statului maghiar, în pofida dreptului legitim al popoarelor la autodeterminare.

Pregătindu-se pentru alcătuirea unui guvern de coaliție, Karolyi s-a decis să formeze un minister distinct pentru minorități, care avea în agendă o viitoare reorganizare a Ungariei, pe temeiul unor autonomii pentru popoarele nemaghiare. În intenția sa era ca acest portofoliu ministerial să fie încredințat unui reprezentant al nemaghiarilor, dar nu a putut afla unul care să fie dispus la o

asemenea sarcină. În cele din urmă la 31 octombrie s-a constituit guvernul de coaliție, în care au intrat frunzașii principalelor partide maghiare, dar niciunul dintre cele ale formațiunilor nemaghiare. În condițiile date, Karolyi a încredințat Ministerul pentru naționalități lui Osazkar Jaszi, cel mai de seamă teoretician al problemei naționale dintre oamenii politici maghiari ai vremii. Dar, totul a fost prea târziu. Problema națională din Ungaria nu se mai preta la o soluționare prin cedări și compromisuri, ci doar pe o singură cale: destrămarea printr-o soluție revoluționară a statului ungar, în componentele sale structurale organice și în acord cu principiul contemporan al vremii, autodeterminarea națională³⁸.

Groful Karolyi aprecia că Ungaria cea nouă, care s-a desprins de Austria la 1 noiembrie, trebuia la rândul ei să solicite *armistițiul propriu* din partea Antantei, neadmițând că armistițiul de la Padova (din 3 noiembrie) ar face și la ea referire. În aceste împrejurări emisarii maghiari s-au adresat direct mareșalului Franchet d'Esperey, comandantul suprem al trupelor Antantei ce operau în Balcani. Încunoștiințați despre preparativele în vederea încheierii armistițiului cu Ungaria, care urma să aibă loc în Belgradul recent eliberat, factorii militari sârbi (voievodul-comandant Živojin Mišić) au cerut din partea mareșalului francez să pretindă de la unguri „deplina evacuare a teritoriilor iugoslave” și ca trupele sârbești să ia în posesie întregul Banat și Barania până la aliniamentul Mureș-Subotica-Baja-Pecs, „căci Serbia a fost întotdeauna și în cel mai înalt grad interesată de soarta Banatului, a cărui populație este curat sârbo-ortodoxă, iar drepturile noastre pentru Bacica ne-au fost recunoscute de aliații noștri din anul 1915.”³⁹ Pretenția de ocupare a teritoriilor menționate se justifica prin faptul că... „este în joc destinul poporului nostru, care trăiește în acele ținuturi și de care suntem în mod special interesați, căci aici sunt sârbi curat-ortodocși, cu o puternică determinare de a se uni cu Serbia”⁴⁰.

În prealabil, la 2 noiembrie, primul ministru de la Belgrad, Nikola Pašić a înștiințat Comandamentul suprem al armatei sârbe că se pregătea de semnarea armistițiului cu Austro-Ungaria și să intre de urgență cu armata în Bosnia, Banat, Srem și în celelalte regiuni de peste Drina, Sava și Dunăre: „Armistițiul cu Austro-Ungaria

³⁴ *Veće* – *većnici*, consiliu – consilieri, în terminologia primordială croată (deși utilizată și printre sârbi, care, totuși preferă *Odbor* – *odbornici*, cu același înțeles).

³⁵ Vezi Milada Paulova, *op. cit.*, *passim*, cu date despre corelarea activității Consiliului iugoslav după inițiativele lui Thomas Masaryk și ale militanților naționali cehi și slovaci.

³⁶ *Sabor* – Adunarea populară la sârbi și la croați, Parlamentul croat. În română s-a încetățenit *soborul bisericesc* (pentru ortodocși, prin filieră sârbească). [n. n.].

³⁷ D. Janković, B. Križman, *Gradja o stvaranju jugoslovenske države 1918. (Documente privitoare la formarea statului iugoslav din 1918)*, I – II, Beograd, (1964), 403–406.

³⁸ Коста Милутиновић, Војводина и Југославија у „Присаједињење Војводине Краљевини Србији 1918. Зборник радова“ (Voivodina și Iugoslavia, în *Unificarea Voivodinei cu Regatul Serbia la 1918*. Culegere de studii”), Novi Sad, (1993), 85.

³⁹ *Ibidem*, 476.

⁴⁰ *Ibidem*.

urmează să fie semnat. Grăbiți cât puteți, să intrați în Bosnia, Banat, Srem și alte ținuturi ale Austro-Ungariei. Va fi armistițiu și cu Germania.”⁴¹.

În urma acestei înștiințări voievodul Mišić a emis de la Niš ordinul de operațiuni către comandanții Armatei I-a și a II-a:

„Luând în considerare că evenimentele se derulează cu mare repeziciune și probabil nu vom fi în posibilitatea de a vă transmite regulat ordinele Comandamentului suprem, îi împuternicesc [pe această cale] pe comandanții de armate ca singuri să ia hotărâri în conformitate cu situația de moment, bazate pe următoarele repere:

În Banat să fie luat sub control aliniamentul Biserica Albă – Vârșeț – Timișoara, la 10 km. spre răsărit de acestea; la nord să se ajungă la Mureș. În Bacica să fie luat aliniamentul Subotica – Baja. La vest și nord-vest, să fie dezvoltată operațiunea în întregul Srem, Slavonia, Croația, Bosnia, Herțegovina, Dalmația.

Comandanții de armate să trimită înainte chiar și unități mai slab înzestrate, cavalerie, batalioane cu câte un tun. Adesea este suficient să apară și câte o grupă de soldați în unele locații, doar cât să-și facă apariția armata noastră. Peste tot organizați puterea locală și cu armele capturate înarmați elementele noastre, iar pe cei ostili nouă dezarmați-i!”⁴².

Acest ordin era în deplină concordanță cu ordinul lui Franchet d’Esperney care suna astfel:

„Pentru armata sârbă. După cum ne arată evenimentele, mișcarea slavilor de sud a luat amploare deosebită. În consecință armata sârbă are datoria de a se îngriji pentru organizarea acesteia și să facă tot posibilul să o canalizeze în favoarea noastră, pentru o acțiune comună împotriva forțelor centrale.

În vederea îndeplinirii acestui țel este nevoie de o intervenție directă, iar aceasta se va face cu mult mai ușor dacă numai avem a ne îngrijora de pericolul unui nou atac al trupelor austro-ungare dinspre frontul de nord din Serbia.

Armata sârbă trebuie deci să pornească cât de repede la înaintare cu efectivele necesare în toate teritoriile care sunt favorabile mișcării slavilor de sud, în Banat, Bosnia, Herțegovina, Croația etc., pentru a putea întinde o mână de sprijin elementelor care urmează să se organizeze la rândul lor.”⁴³.

În 7 noiembrie la Belgrad și-a făcut apariția și Karolyi; în fața lui d’Esperney acesta a dat citire unui *Memorandum* prin care se cerea păstrarea integrității Ungariei (împreună cu Transilvania, Voivodina ș.c.l.). D’Esperney a răspuns că „aceasta

nu este Ungaria”, adăugând că în război maghiarii s-au arătat tot atât de brutali ca și germanii și este drept să fie în egală măsură și pedepsiți. Comandantul suprem sârb Mišić a luat și el parte la stabilirea condițiilor armistițiului, insistând ca acestea să nu fie doar militare ci și politice.

Totuși la 13 noiembrie s-a adoptat doar *Convenția militară de armistițiu*, semnată în numele Antantei de voievodul Živojin Mišić și generalul francez Henry, iar în numele guvernului maghiar de către ministrul Bela Linder.

Textul convenției⁴⁴ deja la punctul 1 definea linia de demarcațiune până la care, în termen de opt zile, trebuia să se retragă armata maghiară (Someș – Bistrița – Târgu Mureș – Mureș-Tisa – Subotica – Baja – Pecs – Barcs). Era stipulat că autoritățile civile să rămână deocamdată în mâinile guvernării prezente, să rămână în funcțiune și poliția maghiară precum și unitățile militare însărcinate cu asigurarea căilor ferate. Articolul 2 prevedea reducerea armatei maghiare la un efectiv de șase divizii de infanterie și două divizii de cavalerie. La punctul 3 era prevăzut dreptul ca aliații să ocupe toate locurile și punctele de interes strategic din Ungaria. Punctul 4 stipula că vagoanele de cale ferată și locomotivele trebuiau să rămână în teritoriul ocupat, totodată fiind necesară și crearea unui stoc de rezervă din care să fie reparate pierderile suferite de Serbia în cursul războiului. Articolul 5 prevedea dezarmarea flotei de pe Dunăre, din ale cărei unități plutitoare trebuiau despăgubite pierderile suferite de Serbia. Articolul 6 făcea referire la contingentul de muncitori feroviari și de material pentru a fi refăcute căile ferate distruse în Serbia. Articolele 7–9 stipulau alte obligații, din sfera transportului și comunicațiilor (telegraful, telefonul, caii, echipamentul militar). În articolul 10 se revendica eliberarea de îndată a prizonierilor de război și a altor cetățeni ai statelor aliate. Convenția cuprindea un total de 18 articole, ultimul prevăzând și încetarea stării de inamiciție dintre aliați și Ungaria.

„*Republica bănățeană*” a dr.-ului Otto Roth

În împrejurările dezmembrării Austro-Ungariei, respectiv proclamării Ungariei independente, pe când armata sârbă și cea aliată ajunseseră la Dunăre, pregătindu-se de traversarea fluviului, în Timișoara, la 31 octombrie, era proclamată Republica bănățeană⁴⁵. Acțiunea aceasta a fost

⁴¹ *Ibidem*, 456.

⁴² *Ibidem*, 483.

⁴³ Д. Његован, *op. cit.*, 22.

⁴⁴ P. Pekić, *op. cit.*, 107–109.

⁴⁵ În istoriografia românească nu avem încă, nici după aproape 100 de ani, un studiu temeinic, de analiză și cu aprofundare științifică, asupra acestui captivant și singular

inițiată de maghiari și germani, care i-au chemat și pe sârbi și români să li se alăture; conducător civil a fost desemnat Otto Roth, iar comisar militar Albert Bartha.

S-a constituit un Consiliu național bănățean și s-a hotărât ca naționalitățile – germanii, maghiarii, românii și sârbii, – să-și delege în acest corp politic proprii reprezentanți. Deși Roth cât și Bartha și-au exprimat disponibilitatea de a acționa în interesul tuturor naționalităților din Banat, s-a dovedit limpede că „Republica bănățeană” nu exprima și năzuințele sârbilor și nici pe ale românilor⁴⁶.

Proclamarea independenței „Republicii bănățene”, care a fost recunoscută de guvernul maghiar, a avut drept scop păstrarea integrității Ungariei istorice, în cazul nostru a Ungariei independente. Conducătorii „Republicii bănățene” au dorit să prejudicieze ingerințele armatei sârbe, a cărei intrare pe teritoriul bănățean era oricum de neevitat. Ei au negat interesele sârbești în Banat și au cerut ca acest teritoriu să ajungă sub autoritatea armatei aliate și nu a armatei sârbe.

Consiliul național bănățean și-a constituit propriile detașamente militare și garda civilă. După organizarea gărzii civile (4 noiembrie) a fost introdusă Legea marțială, cu intenția de a fi instalat controlul asupra teritoriului bănățean. Aceasta însă nu a reușit. Atât sârbii cât și românii au refuzat să fie stâlpii de susținere ai „Republicii bănățene”. Curând armata sârbă a luat în posesie Banatul, acțiunea germanilor și a maghiarilor fiind stopată dar nu și întru totul eliminată.

Alături de sârbi, la Timișoara în 31 octombrie s-au organizat și românii. Ei și-au constituit aici propriul Consiliu național. Dat fiind că germanii și maghiarii au acaparat puterea locală, corpul românesc s-a mutat în 2 noiembrie din Timișoara la Arad. De aici Consiliul național român central (CNRC) a coordonat mai departe formarea și lucrarea consiliilor românești din Ardeal, Banat și părțile ungurene.

fenomen politic în regiune. O interesantă prezentare, mai recentă, ne oferă pe internet Mircea Rusnac, *Republica bănățeană (31 octombrie 1918 – 21 februarie 1919). Clarificarea unui concept*. [http://ligabanatiana.ro/Republica_Banatiana.htm]. Suntem de părere că mai este încă mult de cercetat până să clarificăm „conceptul” în discuție. Autorul nostru deocamdată mai degrabă încurcă decât lămurește problema, privind faptele în abstracto și nu într-o necesară corelație cu realitatea concret-istorică. [n. n.].

⁴⁶ Љубивоје Церовић, *Срби у Темишварском Банату на историјском раскршћу 1918–1919. године, у „Присаједињење Војводине Краљевини Србији...”* (Љубивоје Церовић, Sârbii din Banatul Timișoarei la răscrucea istorică din anii 1918–1919, în *Unificarea Voivodinei cu Regatul Serbiei...*, Novi Sad, (1993), *passim*.

La 6 noiembrie, CNRC a difuzat *Manifestul* către poporul român prin care „își asuma întreaga putere asupra teritoriilor pe care le locuiau românii în Transilvania și Ungaria”. La două săptămâni, în 20 noiembrie, Consiliul central a emis *Chemarea* către reprezentanții poporului român la Adunarea națională, care a fost convocată pentru 1 decembrie la Alba Iulia.

La adunare s-a adoptat *Rezoluția* prin care s-a hotărât că teritoriile Transilvaniei, Banatului și ținuturilor ungurene, locuite de români, „se unesc cu Regatul României”. Această hotărâre se referea și la Banat, din care au luat parte la *Marea unire a românilor* 321 de delegați, dintre ei 51 de delegați din 20 de localități din cuprinsul acelei părți de Banat ce prin hotărârea Conferinței de pace va reveni Regatului SCS⁴⁷.

Din părțile Banatului pe care delegația sârbă nu le-a revendicat (districtele Moldova Nouă, Jamu Mare, Bozovici, Lugoj, Lipova etc.) armata sârbă s-a retras în cursul lunii martie 1919.

După hotărârea de principiu a Conferinței păcii, că *Banatul se va diviza între România și Regatul SCS*, și ca urmare a ordinului venit din partea Comandamentului suprem aliat, trupele sârbești au părăsit Timișoara la 25 iulie 1919, iar autoritățile lor din teritoriu s-au transferat la Vârșeț.

Convocarea, deliberarea și hotărârile Marii adunări naționale a sârbilor, bunievților și a celorlalți slavi din Banat, Bacica și Barania; Marea întrunire națională din Srem de la Ruma

Înainte de 17 noiembrie, când s-a deliberat cu privire la forma de intrare a Voivodinei în noul stat, la Belgrad s-au aflat la consultări Jaša Tomić, Ignjat Pavlas și Vasa Stajić. Ministrul Ninčić s-a arătat nehotărât: ezita între propunerile lui Tomić și Stajić, care nu erau în consens.

Mărturie ne-a lăsat dr. Milan Petrović: „În subcomisie nu ne-am putut înțelege. Totuși am decis să ridicăm problema în ședința plenară ordinară a Consiliului național [de la Novi Sad], care urma să se țină în după-amiaza aceleiași zile. Deși nu aveam nicio iluzie față de *poziția hotărâtă* și de neclintit ce o afișa Jaša Tomić, totuși i-am propus să ne întâlnim înaintea ședinței plenare, în încercarea de a ajunge în ceasul din urmă la o soluție de compromis.

Pe o vreme rece și umedă de noiembrie ne-am tot plimbat vreo două ceasuri, pe alea dintre primărie și poștă. Am început discuția încercând să-l conving că plecarea la Zagreb a delegaților

⁴⁷ Vasile Mircea Zaberca, *Românii din Banatul iugoslav și Marea Unire – Alba Iulia, 1 Decembrie 1918*, Timișoara, (1995).

noștri nu ar însemna o problemă de principiu ci doar un demers tactic. Țin minte că atunci Tomić a izbucnit.

– Ce vreți cu aceasta să spuneți? Că o problemă de ordin tactic e mai puțin importantă decât principiile? Și în viața de fiecare zi – iar în politică cu atât mai mult, calea prin care dorim să atingem un țel este adesea mai importantă decât țelul în sine. Adesea poți să-ți propui un țel și fără mare înțelepciune, pe când nici cea mai înaltă înțelepciune nu poate fi suficientă garanție că ați ales cea mai potrivită tactică să-l atingeți fără greutate sau poate nu-l puteți nicicum atinge.

– Care este atunci țelul vostru în acest caz? l-am întrebat eu.

– Care? – a răspuns sincer – acesta *este Serbia Mare și nu Iugoslavia*. Aici se află deosebirea dintre noi și problema în jurul căreia, după cum văd, nu vom cădea de acord niciodată.

L-am rugat în continuare să-mi motiveze poziția sa. Poate că în acel moment a simțit și o nevoie lăuntrică să mărturisească ceea ce din alte considerente nu voia să spună în ședința publică.

– Imaginați-vă doi frați – lui Jaša Tomić îi plăceau alegoriile și comparațiile – care trăiesc în aceeași casă, iar unul altuia zi de zi își amărăsc viața, deși de nenumărate ori au încercat să ajungă la o înțelegere, dar totul a fost în van. Oare o separare în viață nu le-ar fi redus și prilejurile de dispute cotidiene? – Dar ce-ați spune atunci despre doi asemenea frați, care de data aceasta au trăit separat, și după certuri și conflicte neâncetate s-ar fi decis să-și ridice o casă comună, și de acum înainte să trăiască sub același acoperiș? Cei doi frați suntem noi, sârbii și croații.

Mă preocupa logica unui om care în materie de șovinism național a atins vârful extremității. Tocmai de aceea nici nu l-am întrerupt, dar recunosc că nici nu aș fi îndrăznit, deoarece fără un motiv aparte cădea tot mai mult în extaz, în timp ce privirea rătăcea, pe undeva în depărtare. Nu am putut să-mi alung sentimentul că am în față un fanatic, cu care nu se poate ajunge la o înțelegere.

– Tocmai de aceea – a continuat netulburat – cel mai bine este ca fiecare dintre noi să-și construiască propria sa casă și să și-o rânduiască cum știe mai bine. Noi ne vom rânduia Serbia noastră mare. Ne vom lua Bosnia, Herțegovina, Dalmația de sud și Sremul. Acestea ne aparțin.

– Dar croații n-o să fie nicicând de acord.

– Cine la cere consimțământul lor? Bosnia, Herțegovina și Dalmația de sud nu țin de Croația ci de Austria. Austria a fost învinsă în război și noi îi luăm ținuturile asupra cărora nu avea oricum

niciun drept Sremul îl putem revendica pentru siguranța capitalei noastre Belgrad; la urmă este și principiul autodeterminării popoarelor: s-ar putea face un plebiscit în partea noastră de Srem [de est n. n.]. Așa că ne-am putea rânduia propria casă cum știm și ne pricepem, iar croații să și-o rânduiască pe a lor. Să fie republică dacă vor, sau monarhie, cu vreun Habsburg pe tron. Să fie totul după voia lui *Stipica* [Stjepan Radić n. n.] – lucrul nu ne privește de fel. Ce avem să căutăm la Zagreb? Să luăm parte la propria lor decizie? Avem oare acest drept? Nu ar fi oare aceasta un amestec în treburile lor interne cele mai intime? Ce-am zice noi dacă ne-am trezi cu ei aici, să influențeze asupra deciziilor noastre?

– Mergând așa vom ajunge să fim unii altora dușmani de moarte, cât va mai fi pe lume ultimul sârb și ultimul croat. În ambele state ar fi fricțiuni veșnice, căci și într-unul și-n celălalt populația ar rămâne în continuare tot amestecată⁴⁸.

Cu privire la calea de urmat în vederea realizării unificării, urma să decidă Conferința confidențială de la *Matica srpska* din Novi Sad, din 17 noiembrie. Să se facă unirea nemijlocit sau prin Vecea națională de la Zagreb, aceasta era dilema, asupra căreia nu s-a ajuns la consens. Petar Konjović, democratul, a venit cu propunerea ca unirea să se facă prin Zagreb, în timp ce radicalul Jaša Tomić a cerut unificarea nemijlocită, cu Serbia. Konjović era asistat de Vasa Stajić. Mediarea a venit de la dr.-ul Bogdan Gavrilović, rector al Universității din Belgrad, care era originar din Voivodina, și care a propus să se facă prin Zagreb, însă condiționat: dacă Zagrebul șovăie, atunci să fie pe cale directă.

Dat fiind că Adunarea națională era prevăzută pentru 25 noiembrie și cunoscând starea generală existentă printre sârbi, Tomić nu s-a mai opus soluției de compromis, care a fost astfel redactată, împreună cu decizia ținerii Adunării de la Ruma [plebiscitul pentru Srem n. n.].

Când a devenit limpede (la 22 noiembrie) că Zagrebul va primi oricum unirea, și Pribićević [fruntașul sârbilor din Croația n. n.] le-a transmis lui Stajić și Konjović: „Rupeți-o cu Zagrebul!” Prin acest mesaj al sârbilor din Croația s-au eliminat orice piedică pentru o unificare nemijlocită a Voivodinei la Serbia. Deși după hotărârea Vecei naționale din 24 noiembrie, de unire a Statului slovenilor, croaților și sârbilor cu Serbia și Muntenegru, Vasa Stajić înștiința la Novi Sad că numai era necesară o nouă Adunare voivodiniană, adepții unificării nemijlocite a Voivodinei la Serbia numai puteau fi opriți din dorința lor, a propriei adunări de unire.

⁴⁸ Др Милан Петровић, *op. cit.*, 201–202.

După alegerile preliminare din localitățile Voivodinei (18–24 noiembrie), în sala festivă a hotelului *Grand* de la Novi Sad luni 25 noiembrie, la ora 11 s-a întrunit *Marea adunare națională* a sârbilor, bunevților și celorlalți slavi și a adus hotărârea de desprindere de Ungaria și unificarea la Serbia a ținuturilor Banat, Bacica și Barania.

Cu o zi înainte, la 24 noiembrie, la Ruma s-a ținut Marea întrunire a delegaților adunărilor naționale din Srem (în jur de 700), convocată de Žarko Miladinović, președintele Consiliului național de la Ruma și membru al Vecei naționale de la Zagreb⁴⁹.

În *Consiliul* de implementare a hotărârilor rezoluției au fost aleși 6 delegați, în frunte cu dr. Ž. Miladinović. Delegația împuterniciților de la Ruma a doua zi a depus *Rezoluția* lor în fața Președinției Marii adunări naționale de la Novi Sad.

Înainte de începerea ședinței plenare a Adunării de la Novi Sad, s-a întrunit o pre-conferință, cu tema *Belgradul sau Zagrebul?*, un fel de continuare a disputei din 17 noiembrie, spre a se pune în acord postulatele adunării.

Adunarea de la Novi Sad a fost deschisă de protopopul uniat Jovan Hranilović, ca fiind cel mai în vârstă dintre delegați. La propunerea lui Mita Klicin, în *Președinția adunării* au fost aleși următorii: Dr. Babjan Malagurski (Subotica), Božidar Popović (Vârșeț), dr. Ljudevit Mičatek (Novi Sad), dr. Ignjat Pavlas (Novi Sad), Pavle Tatić (Novi Sad), dr. Slavko Miletic (Vârșeț), Stevan Mihaldžić (Branjina) și Jovan Hranilović (Novi Sad), iar în secretariatul adunării: Mita Djordjević (Novi Sad), Dušan Tušanović (Novi Sad), dr. Jovan Latinčić (Novi Sad) și dr. Dušan Bošković (Panciova).

Dintre cei opt președinți ai adunării patru erau sârbi (Popović, Tatić, Miletic, Mihaldžić), unul slovac (Mičatek), unul bunievaț (Malagurski). Pavlas își revendica apartenența la Masonerie, iar Hranilović la Uniație.

Conform raportului prezentat de Tušanović, la adunare au luat parte 757 de delegați reprezentând 211 comune [de fapt comunități n. n.] din

Banat⁵⁰, Bacica și Barania. Dintre cei 757, sârbi erau 578, bunievci 84, slovaci 62, ruteni 21, șocați 3, croați 2, 6 germani și 1 maghiar. Printre delegați erau 7 femei (din Novi Sad, Subotica și Panciova). Au luat parte și reprezentanții din Srem, precum și membrii CNS local din Novi Sad. Au fost de față și ofițeri sârbi și francezi, care se aflau la datorie în oraș.

După ce s-au constituit organele adunării, unul dintre președinți, masonul Pavlas, l-a anunțat pe Jaša Tomić, președintele CNS Novi Sad, ca raportor principal.

După un scurt preambul istoric, evocând Kosovo și martirii neamului, Jaša Tomić a abordat *hotărârea*, în 4 puncte, ca Voivodina să se alipească la Serbia, primită de adunare cu mare însuflețire și deplină aprobare:

„1. Din partea guvernului frățesc al Serbiei cerem ca la Conferința păcii să ne reprezinte interesele.

2. Ne alipim Regatului Serbiei care, prin strădaniile și progresele sale de până acum ne garantează libertatea, egalitatea, dezvoltarea, în toate privințele, nu numai nouă ci și tuturor celorlalte popoare slave și celor neslave, care cu noi trăiesc împreună.

3. Această solicitare a noastră este și în favoarea năzuințelor tuturor iugoslavilor, căci dorința noastră sinceră este ca Guvernul Serbiei în asociere cu Vecea națională de la Zagreb să facă totul pentru înfăptuirea unui stat unitar al sârbilor, croaților și slovenilor, sub conducerea regelui Petru și a dinastiei sale.

4. Și de aceea, pentru ca această adunare să contribuie și ea la înfăptuirea statului unitar al tuturor sârbilor, croaților și slovenilor, alege doi membri, care să fie la dispoziția guvernului sârbesc: Jaša Tomić (Novi Sad) și Blaško Rajić (Subotica) și mai alege doi membri care să stea la dispoziția Vecei naționale la Zagreb: dr. Jovan Manojlović (Subotica) și Vasa Stajić (Novi Sad)”⁵¹.

⁴⁹ Această întrunire a adoptat și o **rezoluție**: „1. Întrunirea de astăzi a reprezentanților adunărilor naționale din Srem cere să fie înfăptuit statul unitar și democratic al slovenilor, croaților și sârbilor sub dinastia Karadjordjević și așteaptă de la Vecea națională din Zagreb să fie cât mai repede înfăptuit guvernul unitar comun, cu sediul la Belgrad. 2. În cazul unei eventuale dezmembrări sau separări politice, reprezentanții întrunirii naționale din Srem declară că se pronunță pentru unificarea nemijlocită a Sremului cu Regatul Serbiei. 3. La eventualitatea unui asemenea deznodământ dorim ca la Conferința păcii să fim reprezentați de Guvernul Regatului Serbiei.” (Драго Његован, *Присаједињење Срема, Баната, Бачке...*, 47).

⁵⁰ Dintre ținuturile reprezentate la **Adunarea națională de la Novi Sad**, cei mai numeroși au fost delegați din comunitățile bănățene: 126 de așezări, cu 378 de delegați. Din Banatul românesc de azi au fost participanți din 33 de localități, cu 69 de delegați, după cum urmează: Belobreșca 2, Sănnicolau Mare 2, Gad 2, Denta 1, Dinaș 2, Divici 4, Giera 1, Zlatița 2, Ivanda 1, Checea 2, Satchinez 1, Lescovița 2, Câmpia 2, Liupcova 2, Becicherecu Mic 3, Satu Mare (de Arad) 2, Oravița 2, Măcești 4, Beregsău Mic 2, Parța 1, Radimna 2, Rudna 2, Saravale 2, Socol 3, Pojejena 2, Sănmartinu Sărbesc 2, Sănpetru Mare 2, Moldova Veche 4, Svinița 2, Sușca 1, Timișoara 5, Foeni 1, Ciacova 1. (Д. Његован, *op. cit.*, 90–106, *passim*). [obs. M. Milin].

⁵¹ Д. Његован, *op. cit.*, 51–52.

Menționarea numelui bunievașului Blaško Rajić, preotul catolic din Subotica, a declanșat un val de aprobări entuziaste din partea celor de față, astfel că acesta s-a adresat de îndată adunării, declarând următoarele: „Fac cunoscut faptul că o asemenea modalitate de soluționare a problemelor noastre, precum s-a afirmat înainte, o salut din toată inima și o susțin.”⁵².

Apoi Jaša Tomić a rostit câteva fraze care, peste timp, s-au arătat parcă cu o *încărcătură profetică* pentru destinul noului stat: „Cât nu va fi împotriva noastră vom da din inimă drepturi popoarelor care trăiesc alături de noi și nu sunt sârbi. Și ei au drept la viață. Vom garanta cu plăcere dreptul lor la limbă, la școală și educație, căci acest lucru nu ne deranjează. Cu plăcere le vom garanta, pe lângă deplina egalitate și deplina lor dezvoltare, căci în dezvoltarea lor constă și germenul dezvoltării noului stat și evoluția omenirii. Iar dacă în noul stat ne vom apuca să procedăm precum au făcut-o cei dinainte, *suntem sortiți să le împărtășim destinul și să ne prăpădim ca și ei*. Nesârbilor și neslavilor care rămân înăuntrul hotarelor noastre, li se garantează toate drepturile pe care doresc ca și minoritate să le păstreze și să-și dezvolte propria ființă națională...”⁵³.

Adunarea a investit *Marele sfat național*, cu sediul la Novi Sad, alcătuit din 50 de membri, cu atribuții de organ executiv. Acesta avea în structură 11 resorturi, cu funcții ministeriale. Dintre cei 50, 35 erau sârbi, 8 bunieviți, 5 slovaci, unul uniat (preotul Hranilović) și unul carașovean (dr.-ul Martin Filipon). S-au intonat cântece patriotice și s-a scandat în cinstea regelui Petru Karadjordjević. Președinte al *Sfatului* a fost ales dr. Slavko Miletic din Vârșeț.

După ședința constitutivă a Marelui sfat național o delegație în frunte cu Jaša Tomić și

Blaško Rajić s-a dus la Belgrad. Au fost primiți la regentul Alexandru și la Guvernul Serbiei. Cei mai importanți factori decidenți politici și militari de la Belgrad au primit hotărârile de la Novi Sad „cu deplină satisfacție și aprobare”⁵⁴.

Peste câteva zile s-a produs la Belgrad și *Actul de la 1 Decembrie*, de proclamare a noului stat: *Regatul sârbilor, croaților și slovenilor*. În componența sa a intrat și Voivodina, în baza rezoluției Adunării de la Novi Sad, ca parte constitutivă a Regatului Serbiei.

Concluzii

Procesul de unificare al Voivodinei la Serbia s-a desfășurat în cadrul dar și în paralel cu procesul unificării iugoslave; din cauza subaprecierii problemei interne sârbești era pericol ca aceasta să fie împiedicată spre soluționare sau pur și simplu marginalizată. Forțele dominante ale sârbilor din Voivodina, inspirate de Jaša Tomić, au depus toate strădaniile pentru a unifica Voivodina la Serbia, iar abia după înfăptuirea acestui act de unire să ia parte la și la constituirea statului sârbilor, croaților și slovenilor. Așa s-a ajuns la întrunirea de la Ruma (24 noiembrie) și la Marea adunare națională de la Novi Sad (25 noiembrie), în baza hotărârilor cărora teritoriul statului sârb s-a extins și în partea de la nord de Dunăre și Sava. Sârbii din Voivodina nicicând nu au fost împotriva unirii iugoslave, doar că au fost împotriva mistificărilor, de a nu se ști ce al cui este în acel nou stat.

Organele alese în Voivodina au fost pe de o parte organe provizorii ale puterii iar pe de altă parte instrumente de înfăptuire a rezoluției de unificare. Putem concluziona că în noiembrie 1918 a existat mișcarea națională sârbă pentru unificare, care în Voivodina a fost deplin articulată, limpede și hotărâtă. Iar organele ei alese au fost executanții voinței acestei mișcări.

⁵² *Ibidem*, 52.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ *Ibidem*, 81.

